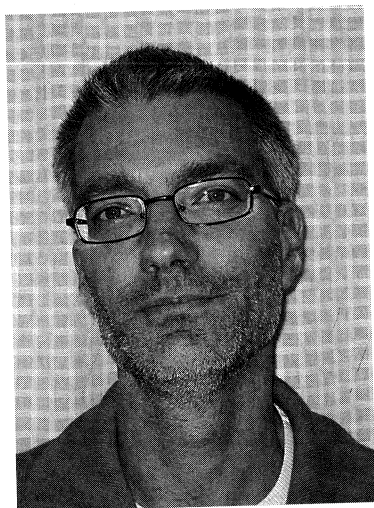

Hedersmordet på Fadime

Debatt, fenomen, projektion

SIMON EKSTRÖM, fil.dr i etnologi och verksam vid Stockholms universitet. Disputerade 2002 på avhandlingen *Trovärdighet och ovärdighet. Rättsapparatusens hanterande av kvinnors anmälningar om våldtäktsbrott. Stockholm 1946–50. Det nya forskningsprojekt som här presenteras rör sig i skärningspunkten mellan frågor om genus, rättens etnografi och berättande.*

i ett överklagande till Högsta Domstolen skriver en advokat år 1950 att ett av skälen till att hans klient inte kan vara skyldig till det våldtäktsbrott denne blivit fälld för i både tingsrätten och hovrätten, är att han som tattare knappast skulle ägna sig åt denna typ av brottslighet (Ekström 2002:139). Det är med andra ord ingen ny diskussion som aktualiserats av de senaste årens uppmärksammade så kallade "hedersmord". Uppfattningar som länkat samman vissa typer av brott med vissa etniska kategorier har florerat sedan länge (jfr Svensson 1993). Vad som däremot är nytt, är det oändligt mycket större utrymme som numera ges åt resonemang om kultur och kulturskillnader. Ämnet för den här artikeln är hur den här typen av föreställningar, om en *förmodad annorlundahet*, både har försvarats och kritiserats i efterdyningarna av vad vi lärt känna som "hedersmordet på Fadime".¹

TVÅ FRÅGOR

Min ingång till *Orienten i Sverige* kan enklast beskrivas som två frågor. För det första, vad gör svenska domstolar när de konfronteras med allvarlig brottslighet som mer eller mindre tydligt tangerar begrepp som kultur, kulturskillnad, heder och skam? Hedersmorden står här för en illustrativ tydlighet. Den andra frågan handlar även den om synen på heder och kultur, men ur en annan synvinkel. Framförallt mordet på Fadime Sahindal gav upphov till en mängd skrivelser och analyser, i tidningar och andra media, men även i mer politiska och akademiska sammanhang. Vad är det för motsättningar och argument som visar sig i dessa meningsutbyten? Om vad är man ense, och om vad är man det inte?

Att jag i den här presentationen ägnar mig åt den senare av dessa båda frågor ska emellertid inte förstås som att den rättsliga verksamheten är mindre angelägen att undersöka än den mediala rapporteringen eller den akademiska debatten. Tvärtom är det viktigt att på en konkret nivå också intressera sig för rättens etnografi. Hur har rättsapparaten tagit sig an beskyllningar om så kallade hedersmord? Vad säger oss polisutredningar, rättegångar och domslut om när och hur begrepp som heder, hedersmord och kultur funnit sin plats i våra rättsalar? Till vilka berättelser och vilka sammanhang har polisen och rätten lånat sitt öra? Tyvärr tillåter inte utrymmet en diskussion även av dessa teman. Ett viktigt påpekande är dock att jag utgår från antagandet att endast de berättelser som i rättens ögon ter sig rimliga, eller åtminstone möjliga, har förutsättning att uppfattas som så sannolika att de faktiskt kan antas ha hänt. Den rättsliga *förförståelsen* – själva det sätt som rätten föreställer sig att vissa brott blir begångna på, vad som utmärker en viss typ av förövare, offer, brottsplats, motiv – torde därför få långtgående konsekvenser för hur domstolen ställer sig i skuldfrågan (jfr Alcalá 1997a, 1997b, Eldén och Westerstrand 2003).

Men låt mig nu alltså tillfälligt sätta en parentes runt polisens och domstolens avvägningar och bedömningar för att i stället se lite närmare på en annan arena (Turner 1974:133), en annan plats för motstridiga och konkurrerande budskap.

DEBATTEN OM FADIME

Det som här står i fokus är de menings-skiljaktigheter som nästan omedelbart uppstod kring "hedersmordet på Fadime".

Utmärkande för denna debatt är exempelvis att mordet dragit till sig kommentarer och uttolkningar från en rad olika fält. Bland de som yttrat sig hittar man politiker, journalister, professionella debattörer, universitetsanställda akademiker, företrädare för invandrarföreningar och "vanliga" människor, företrädesvis kvinnor, med en föregiven kännedom om hur det är att leva inom ramen för en hederskultur. Grovt sett kan denna mångfald av inlägg, vittnesbörd och analyser sorteras i enlighet med en grundläggande och återkommande opposition.

Å ena sidan har vi de som argumenterar för att mordet endast kan göras fullt ut begripligt och meningsfullt med hänvisning till begrepp som *kultur* och *skillnad*. Å andra sidan har vi de som av olika skäl *motsätter* sig en sådan kulturellt orienterad förståelse till förmån för någon annan förklaring.

I den andra av två artiklar i *Dagens Nyheter* ("Konsekvensfobi") försöker socialantropologen Mikael Kurkiala formulera vad det *innebär* att tala om något som just kulturellt.² Han föreslår att det som gör det befogat att tala om hedersmorden som något som har att göra med kultur och kulturskillnad är att det finns ett emiskt sammanhang där morden mycket väl kan betraktas som legitima och mördarna som rättskaffens eller till och med berömvärda (jfr Wikan 2004:63ff). Kurkiala understryker att även svenska män misshandlar och till och med mördar sina döttrar, hustrur och flickvänner, men hävdar att det är en väsentlig skillnad att det vid dessa tillfällen saknas en emisk legitimering, dvs. något som gör att dessa handlingar kan framstå som föredömliga för såväl förövaren som dennes omgivning. På liknande sätt har Unni Wikan, också hon socialantropolog, menat att under förhandlingarna

i tingsrätten åtnjöt Fadimes pappa ett tyst stöd av de släktingar och vänner som satt samlade på åhörarbänkarna.³

För Kurkiala, liksom för Wikan och även historikern Yvonne Hirdman, som också hon tar till orda i denna debatt, tas iakttagelser som dessa till intäkt för att hedersmord bör förstås som grundade i en rationalitet och en uppfattning om män och kvinnor som är i stora stycken *fundamentalt annorlunda* vår egen.

Men i debatten om hedersmorden formuleras samtidigt en tankeram som framstår som i det närmaste motsatt. Hellre än att söka det främmande i människors handlingar återkommer här uppmaningen att vi bör reflektera kring det som djupare sett förenar till det yttre skilda fenomen. Som representant för detta andra synsätt kan vi lyfta fram skribenten Moa Matthis och hennes replik till Kurkiala:

Oavsett Kurkialas intentioner slår man in på en politiskt farlig väg när man börjar diskutera brott i termer av "kulturskillnader" eller andra diffust vetenskapliga begrepp som skiftar genom historien. Syftet är att avskilja brottslingen från en föreställd gemenskap och därmed förlägga den brottsliga dynamiken någon annanstans. (DN 2002-03-09)

Matthis resonemang visar på en gemensam tendens hos denna kategori av skribenter.⁴ Vilken förståelseram som dessa "kulturkritiska" skribenter än tillämpade – det strukturella våldet mot kvinnor, klass, postkolonial teori eller bejakandet av etnisk och kulturell mångfald – blev följden att det som skulle debatteras var något annat än morden uppfattade som just hedersmord.⁵ Ingen hävdade att det var fel att morden blev vare sig uppmärksammade eller omskrivna. Men man uppfattade det som om både nyheter och debatt handlade om fel saker och fel förkla-

ringar. Vad det var som bättre förtjänade att belysas varierade med de talandes egna utgångspunkter och referensramar. Det kunde vara klass, vardagsrasism eller ekonomiska uteslutningsmekanismer i det svenska samhället. Men det kunde också vara patriarkatet och det "normala" våldet, eller minoritetsfrågor och vikten av kulturellt erkännande.⁶

Om än från olika utgångspunkter var dessa kritiska röster överens om att vi visst skulle tala om mordet på Fadime (liksom om de tidigare morden på "Sara" och Pela Atroshi), men att en ensidig fokusering på begrepp som kultur och skillnad gjorde att diskussionen blev både missvisande och otillräcklig.⁷

KULTUR OCH KULTURER

Oppositionen mellan de som *förespråkar* respektive de som *motsätter* sig en kulturaliserad förklaring till hedersmorden betyder dock inte att de senare nödvändigtvis förnekar vitsen med ett kulturbegrepp. Tvärtom begagnar sig flera av de personer som här har karaktäriserats som "kulturkritiska" själva av termen kultur. Matthis konstaterar längre fram i sin artikel att Fadime mördades i Sverige, och framhåller därefter att "vare sig Rahmi Sahindal hade fötts i Kurdistan, på månen eller i USA måste man utgå från att hans handlingar idag är en oavskiljbar del av den svenska kulturen".⁸

Det de flesta vänder sig mot är alltså inte kulturbegreppet *per se*, utan hur andra har använt sig av detta begrepp i relation till hedersmorden (jfr Leon uu). Denna position kan exemplifieras med ett utdrag från en debattartikel av ekonomhistorikern Paulina de los Reyes m.fl.⁹ Vad de har reagerat på är (gissar jag) framför allt

Fadime. Foto Peter Hoelstad. Illustration i artikeln "Fadimes öde väckte Sverige" av Thord Eriksson. DN:s nätupplaga, 16 januari 2004.

det tidigare omnämnda inlägget av Hirdman, där denna skriver om nödvändigheten av att tala om kulturer i termer av förtryck. I denna replik preciseras en distinkt form av invändning:

Vad är det som gör att frågor om förtryck och övergrepp hänvisas till "kulturella drag" hos den invandrade befolkningen och deras barn? Samtidigt som en svensk överlägsenhet dyker upp som glorifierar den nationella jämställdhetens framgångar – samma jämställdhet som när den diskuteras svenska feminister emellan lämnar mycket kvar att önska. Det är naturligtvis inte fel att prata om kultur men kultur finns överallt, även i Sverige.

Svenskt patriarkat är också en kulturföreteelse, men det är en stor skillnad mellan att påstå att kultur har betydelse och att använda kulturen som enda förklaring till alla samhällsfenomen inklusive förtryck. (*Aftonbladet* 2002-03-15)

Vad kritiken här går ut på är alltså att "kultur" används i nyhetsrapportering och debatter på ett sådant sätt att Sverige,

svenskar och svenskt hamnar utanför denna kategori. Kultur blir därmed något som *andra* har, läs invandrare eller människor i andra länder. Men det är också vanligt att "kulturkritiska" debattörer vänder sig mot vad de uppfattar som försök att med hjälp av kulturbegreppet konstruera avgränsade, stabila och socialt determinerande enheter, dvs. *kulturer* där alla berörda antas dela samma grundläggande värderingar och reaktionsmönster.¹⁰

STRIDEN OM VERKLIGHETEN

Jag vill påstå att de frågor vi nu är inne på inte längre bör ses som en debatt om "hedersmordet på Fadime". Vad vi nu ser är snarare exempel på vad vi kan kalla för striden om verkligheten. De flesta av de debattartiklar som på ytan handlade om journalistiska förlöpningar, bruket av benämningen hedersmord, synen på kultur

eller religion använde Fadimes öde som ett redskap i något större. Vare sig man är för eller emot ett perspektiv som presenterar kultur som en dominerande förklaring till detta övergrepp, delar de inblandade en och samma vilja att skapa gehör för de egna beskrivningarna av andras missvisande eller ofullständiga tolkningar. Här och var återfinns visserligen referenser till både Fadime och hedersmord, men det som verkligen stod på spel var något annat än frågan om hur dessa mord skulle förstås och förklaras. I potten låg inget mindre än vilken samhällsanalys som skulle betraktas som giltig, eller annorlunda uttryckt, vilken ideologisk position (jfr Leon uu) och vilken teoretisk förståelse som skulle ges företräde framför någon annan.

Detta innebar en strategisk situation där olika debattörer närmast regelmässigt tillskrev varandra åsikter och avsikter som inte var omedelbart synliga i respektive inlägg. De retoriska poängerna togs ofta hem i ett tonläge där meningsmotståndare antyddes ha en bristande verklighetsförankring och/eller naivt spelade olika mörkerkrafter – endera rasistiska eller patriarkala – i händerna. Det var också ett debattklimat som, i likhet med andra debatter där viktiga moraliska värden antas stå på spel, präglades av en högt uppdriven vilja till att läsa mellan raderna.

Reaktionerna på "hedersmordet på Fadime" tar härmed skepnad av ett *fenomen i sig*. Med andra ord, vad vi har att göra med är ett fenomen som låter sig studeras som en social konfliktyta. Fadime blev tidigt, kanske redan under sin levnad, gjord till en ikon. Med rätt eller orätt kom hon att symbolisera kampen mot förtryckande familjestrukturer och svenska myndigheters flathet mot patriarkala övergrepp i vissa invandrarfamiljer (jfr Wikan

2004). Efter sin död blev både hon själv, fadern, mordet, religionen och "kulturen" tillgängliga som föremål för projektion av inbördes oförenliga perspektiv och budskap (jfr Ristilammi 1994).

Utifrån ett sådant perspektiv blir mordet, det rättsliga hanterandet, den massmediala rapporteringen och den efterföljande debatten något som användes och utnyttjades på en arena som ytterst sett handlar om konkurrerande verklighetsbeskrivningar.

De rättsliga, mediala, och även akademiska, efterdyningarna av mordet på Fadime Sahindal tog formen av ett ännu pågående samtal om vilken verklighet som är mest verklig, vilken problembeskrivning som är mest rättvisande, och vilka lösningar som är mest adekvata.

Noter

- ¹ Som begrepp står förmodad annorlundahet i skuld till Benedict Andersons *föreställda gemenskaper* (Anderson 1983:15, se även Ristilammi 1994).
- ² Rubriken på denna andra artikel är "Konsekvensfobi". Den artikel som publicerades någon vecka tidigare gavs rubriken "Den stora skräcken för skillnader". Här hävdade Kurkiala bl.a. att det idag finns en allmän motvilja mot att se och erkänna andra människor som i grunden olika oss själva (DN 2002-03-06) (se även Kurkiala 2002a, 2003).
- ³ I *En fråga om heder* (2004) nämner Wikan också att hela släkten, med en av Fadimes fyra systrar som enda undantag, avstod från att gå rättsapparaten till mötes genom att vittna i tingsrätten. De valde alla att tiga eller inte minnas. Som för att ytterligare understryka intrycket av en vägran att låta rätten komma till botten med mordet, väljer under en av de sista rättegångsdagarna till sist även en av de yngre manliga släktingarna att iscensätta ett försök att själv ta på sig skulden för Fadimes död (ibid: 109ff).

- ⁴ I denna brokiga samling ryms till exempel en så oväntad kombination som konsteoretikern Eva Lundgren samt författaren, debattören och journalisten Jan Guillou. Naturligtvis är det inte alldeles oproblematiskt att föra samman alla dessa individer under en och samma hatt. Se dock nästa not.
- ⁵ Uttrycket "kulturkritisk" är valt för att det på ett pedagogiskt sätt träffar kärnan i vad som utmärkte den ena sidans argument jämfört med den andra. Längre fram i artikeln blir det tydligt att etiketten i en del andra avseenden är vilseledande.
- ⁶ Att jag inordnar även de som uttalat sig för värdet av kulturell mångfald i den "kulturkritiska gruppen" kan se ut som en motsägelse. Men inte heller de som på ett allmänt plan talar sig varma för värdet av mångkulturalism vill se hedersmord som utslag av någons kultur. Det som i dessa sammanhang avses med kultur är istället något helt annat (som mat, kläder, dans, musik) och närmast definitionsmässigt *positivt*. Som chefen för socialförvaltningen i en mellansvensk stad konstaterar: "Det handlar ju inte om kultur, utan om de här människors behov av att kontrollera sina kvinnor" (*Kalla fakta*, 2003-11-03).
- ⁷ Dessa båda kvinnor blev i likhet med Fadime mördade av nära släktingar under omständigheter som gav media och rätten anledning att spekulera i bakomliggande hedersmotiv. Eftersom Saras efternamn inte alls varit lika medialt exponerat som Fadimes och Pelas avstår jag från att skriva ut det. Dessutom kan det tilläggas att också dessa båda kvinnor har blivit välkända samtidsreferenser under endast sina förnamn.
- ⁸ Flera skribenter vänder sig likhet med Matthis mot tanken att det idag går att urskilja en specifik svensk kultur eller på motsvarande sätt egen nationell kontext. Närvaron av första, andra och tredje generationens invandrare, har en gång för alla raderat ut alla moraliskt rimliga möjligheter att fortsätta tala om sådana etniskt avgränsade storheter. Argumentet bygger naturligtvis på den högst rimliga frågan när man som "invandrare" egentligen är att betrakta som "svensk". Är det i realiteten så att vissa medborgare är dömda till ett livslångt relativt utanförskap så länge som inte dessa kategorier förnekas genom att en gång för alla tömmas på innehåll.
- ⁹ Bland undertecknarna står flera av medförfat-

tare till den uppmärksammade antologin *Maktens (o)lika förklädnader* (2002) som är ägnad att introducera ett postkolonialt perspektiv i Sverige. Även i inledningen till denna bok diskutera redaktörerna reaktionerna på mordet på Fadime (ibid:24f).

- ¹⁰ Detta är ett återkommande tema i flera av de artiklar som förekommer i *Debattboken om heder* (2004). En antologi som låter några av de kritiska röster som hördes i hedersmordsdebatten få ett större utrymme till sitt förfogande.

LITTERATUR

- Alcala, Jesus, 1997a. "Männen i familjen borde åtalas." I: *Dagens Nyheter* 1997-02-07.
- Alcala, Jesus, 1997b. "Inte ett mord, en avrättning." I: *Dagens Nyheter* 1997-02-07.
- Anderson, Benedict, 1983. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Versoe.
- De los Reyes, Paulina; Molina, Irene & Mulinari, Diana (red.), 2003. *Maktens (o)lika förklädnader. Kön klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.
- De los Reyes, Paulina m.fl., 2002. "Mord – en hederssak? Våldet mot kvinnor är problemet." I: *Aftonbladet* 2002-03-15.
- Eldén, Åsa & Westerstrand, Jenny, 2003. "Hederns försvarare. Den rättsliga hanteringen av ett hedersmord." I: *Heder på liv och död. Våldssamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. (Diss.)
- Ekström, Simon, 2002. *Trovärdighet och ovärdighet. Rättsapparatusens hanterande av kvinnors anmälningar om våldtäktsbrott. Stockholm 1946-50*. Hedemora: Gidlunds. (Diss.)
- Englund, Cecilia & Larsson, Stieg (red.), 2004. *Debatten om hedersmord. Feminism eller rasism*. Stockholm: Svartvitts förlag.
- Hirdman, Yvonne, 2002. "Yvonne Hirdman kritiserar Schymans kalsuparteori: 'Hon sviker det som Fadime stod för'." I: *Dagens Nyheter* 2002-01-30.
- Kurkiala, Mikael, 2002a. "Business as usual? Critical remarks on the trivializations of difference and diversity." I: *LBC Newsletter* No. 2 Januari 2002.
- Kurkiala, Mikael, 2002b. "Den stora skrällen för skillnader." I: *Dagens Nyheter* 2002-03-06.

- Kurkiala, Mikael, 2002c. "Konsekvensfobi." I: *Dagens Nyheter* 2002-03-15.
- Kurkiala, Mikael, 2003. "Interpreting honour killings. The Story of Fadime Sahindal (1975-2002) in the Swedish Press." I: *Anthropology today*, Vol 19. No 1 february 2003.
- Leon, Rene uu. "Likhetstecknets logik. Om bruket av kultur i debatten om mordet på Fadime Sahindal." I: Magnus Öhlander (red.), *Bruket av kultur. En antologi om hur kultur görs socialt verksamt*. Manus.
- Matthis, Moa, 2002. "Patriarkatet styr Sverige." I: *Dagens Nyheter* 2002-03-09.
- Ristilammi, Per-Markku, 1994. *Rosengård och den svarta poesin. En studie av modern annorlundahet*. Stockholm/Stehag: Symposion. (Diss.)
- Svensson, Birgitta, 1993. *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. Stockholm: Nordiska Museets förlag. (Diss.)
- Turner, Victor, 1974. *Dramas, Fields and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. Ithaca & New York: Cornell University Press.
- Wikan, Unni, 2004. *En fråga om heder*. Stockholm: Ordfront.

SUMMARY

The Honour Killing of Fadime
Debate, Phenomenon, Projection

The debate on the "honour killing of Fadime" can be described as one of a fundamental opposition. On the one hand there are those who argue that the murder can only be understood and be meaningful with reference to concepts such as culture and difference. On the other hand, there are those who, for different reasons, oppose such a culturally oriented understanding in favour of some other explanation. In this article, I argue that the murder, the legal handling, the mass media reporting and the subsequent debate became something that was used and exploited in an arena that is ultimately about competing descriptions of reality. The legal, media and the academic repercussions following the murder of Fadime Sahindal took the form of a discussion – which is still ongoing – about what the reality of the situation was, which definition of the problem was closest to the truth and what the best solutions were.